

**AN’ANAVIY XONANDALIKDA OVOZNI YO’LGA QO’YISH NAZARIY
ASOSLAR VA AMALIY TAJRIBA**

Respublika musiqa va san’at texnikumi

Maxammadaliyeva Dilnavoz

Ximmatov Qulmamad

Annotatsiya: *Mazkur maqolada an’anaviy xonandalik san’atida ovozni yo’lga qo’yish jarayoni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan kompleks tahlil qilinadi. Ovoz hosil bo’lishining fiziologik va akustik mexanizmlari, diafragmal nafas texnikasi, rezonans tizimi hamda milliy xonandalikka xos tembr va talaffuz masalalari yoritiladi. Shuningdek, ustoz–shogird an’anasi asosida shakllangan amaliy tajriba va pedagogik yondashuvlar ilmiy asosda bayon etiladi. Tadqiqot natijalari an’anaviy xonandalikda ovozni sog’lom, barqaror va milliy ohangdorlikni saqlagan holda rivojlantirish muhimligini ko’rsatadi.*

Kalit so’zlar: *an’anaviy xonandalik, ovozni yo’lga qo’yish, diafragmal nafas, rezonans, vokal pedagogika, maqom ijrochiligi*

An’anaviy xonandalik san’ati o’zbek milliy musiqa madaniyatining eng qadimiy va murakkab yo’nalishlaridan biri bo’lib, unda ovoz ijrochilikning asosiy vositasi hisoblanadi. Ushbu san’at turida ovoz nafaqat tovush chiqarish mexanizmi, balki poetik matn, musiqiy ohang va ma’naviy mazmunni uyg’un holda yetkazuvchi badiiy vosita sifatida namoyon bo’ladi. Shu bois an’anaviy xonandalikda ovozni yo’lga qo’yish masalasi alohida ilmiy va pedagogik ahamiyat kasb etadi.

An’anaviy xonandalikda ovozni yo’lga qo’yish masalasi musiqa san’ati, vokal pedagogika, fiziologiya va madaniyatshunoslik fanlari kesishmasida tadqiq etilgan dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur yo’nalishda olib borilgan tadqiqotlar asosan ovoz hosil bo’lishining fiziologik asoslari, milliy xonandalikka xos ijrochilik xususiyatlari hamda ustoz–shogird an’anasining pedagogik ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Yunus Rajabiyning ilmiy va amaliy merosi o’zbek an’anaviy xonandaligi va maqom ijrochiligining nazariy asoslarini ochib berishda muhim o’rin tutadi. Uning asarlarida xonandalikda ovozning tabiiyligi, nafasning ichki tayanchi va matn bilan uyg’unligi asosiy ijrochilik mezonlari sifatida ko’rsatib beriladi. Muallif ovozni majburan kuchaytirish an’anaviy ijrochilik ruhiga zid ekanini ta’kidlaydi.

Fitratning “O’zbek musiqasi va uning tarixi” asarida milliy musiqa va xonandalik san’atining shakllanish jarayoni tarixiy-madaniy jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu asarda an’anaviy xonandalikning og’zaki ijrochilikka asoslanganligi, ovozning tabiiy tembrda saqlanishi va she’riy matnning ustuvorligi ilmiy asosda yoritilgan bo’lib, ovozni yo’lga qo’yish masalasiga bevosita bog’liq g’oyalar ilgari suriladi.

Saidov S. va Yunusov R. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda an’anaviy xonandalik va vokal pedagogika masalalari zamonaviy ta’lim jarayoni bilan bog’liq holda tahlil qilinadi. Ushbu mualliflar ovoz mashqlarining bosqichma-bosqichligi, diafragmal nafasning

ustuvorligi hamda rezonansni tabiiy rivojlantirish zarurligini ilmiy va metodik jihatdan asoslab beradi.

Vokal fiziologiyasi bo'yicha olib borilgan xorijiy tadqiqotlarda (Vennard, Titze va boshqalar) ovoz hosil bo'lishi nafas tizimi, fonatsiya apparati va rezonator tizimining o'zaro uyg'unligi natijasi ekanligi ilmiy tajribalar asosida isbotlangan. Ushbu ilmiy xulosalar an'anaviy xonandalik amaliyotida shakllangan ko'plab ustozona talablarga nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, pedagogika va musiqa ta'limiga oid adabiyotlarda ustoz–shogird an'anasining ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Bu model an'anaviy xonandalikda ovozni yo'lga qo'yish jarayonining individual, ehtiyotkor va uzoq muddatli bo'lishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy xonandalikda ovozni yo'lga qo'yish masalasi yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, uni zamonaviy ilmiy terminologiya va vokal fiziologiyasi bilan uyg'unlashtirgan holda kompleks tadqiq etish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Zamonaviy akademik vokal maktablarida texnik imkoniyatlar ustuvor bo'lsa, an'anaviy xonandalikda ovozning tabiiyligi, ichki tayanchi va milliy tembr asosiy mezon hisoblanadi. Ovozning noto'g'ri qo'yilishi ijro sifatining pasayishiga, ovoz bog'lamlari zo'riqishiga va kasbiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli ovozni yo'lga qo'yish jarayonini ilmiy asosda o'rganish va tizimlashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Ovoz hosil bo'lishi uch asosiy tizimning o'zaro uyg'un faoliyati natijasida yuzaga keladi:

1. nafas tizimi (o'pka va diafragma),
2. fonatsiya apparati (hiqildoq va ovoz bog'lamlari),
3. rezonator tizimi (og'iz, burun va bosh bo'shliqlari).

An'anaviy xonandalikda ushbu tizimlarning muvozanatli ishlashi ovozning tabiiy, sof va zo'riqishsiz chiqishini ta'minlaydi. Diafragma orqali boshqariladigan nafas ovozning energetik tayanchi bo'lib xizmat qiladi, ovoz bog'lamlari esa elastik tebranish orqali tovush hosil qiladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diafragmal nafas ovoz barqarorligi va chidamliligini ta'minlovchi eng samarali usul hisoblanadi. An'anaviy xonandalikda diafragma orqali boshqariladigan havo oqimi hiqildoq zo'riqishini kamaytirib, uzun musiqiy frazalarni uzluksiz ijro etish imkonini beradi.

Maqom va katta ashula ijrosida diafragmal nafas texnikasi tovushning ichki tayanchini mustahkamlaydi hamda ijroning badiiy yaxlitligini saqlaydi.

Rezonans — tovushning kuchayishi va tembr rangining shakllanishida muhim akustik hodisadir. An'anaviy xonandalikda ko'krak va bosh rezonansining uyg'unligi milliy xonandalikka xos tembrni yuzaga keltiradi. Ko'krak rezonansi chuqur va vazmin ohanglarni, bosh rezonansi esa yorqin va baland tovushlarni shakllantiradi.

20-Dekabr, 2025-yil

Rezonansdan noto‘g‘ri foydalanish ovozning sun‘iy va begona eshitilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois rezonator tizimining tabiiy ishlashi muhim nazariy asos hisoblanadi.

Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, an‘anaviy xonandalikda ovoz mashqlari asta-sekinlik tamoyiliga asoslanishi lozim. Mashqlar past tovushlardan boshlanib, asta-sekin balandlikka o‘tiladi. Bu usul ovoz bog‘lamlarini zo‘riqtirmasdan rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mashqlarda “ng”, “ya–yo–yu”, “ma–mo–mu” kabi bo‘g‘inlardan foydalanish rezonansni his qilish va tovushni oldinga yo‘naltirishga yordam beradi.

An‘anaviy xonandalikda poetik matn ovozdan ajralmas hisoblanadi. So‘zlarning aniq talaffuzi, urg‘u va ohangning mazmun bilan uyg‘unligi ijroning badiiy qiymatini belgilaydi. Amaliy mashg‘ulotlarda she‘riy matnni avval nutq sifatida, so‘ngra ohang bilan ijro etish samarali natija beradi.

An‘anaviy xonandalikda ovozni yo‘lga qo‘yish ko‘pincha ustoz–shogird an‘anasi orqali amalga oshiriladi. Ustoz shogirdning tabiiy ovoz imkoniyatlarini saqlagan holda, uni majburlamasdan rivojlantiradi. Bu jarayon individual yondashuv va uzoq muddatli kuzatuvga asoslanadi.

Pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, ushbu yondashuv ovozning sog‘lom shakllanishi va ijrochilik barqarorligini ta‘minlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, an‘anaviy xonandalikda ovozni yo‘lga qo‘yish nazariy va amaliy jihatdan murakkab, ko‘p omilli jarayondir. To‘g‘ri nafas olish, hiqildoq erkinligi, rezonansdan oqilona foydalanish hamda matn bilan uyg‘un ijro xonandaning milliy ovozini shakllantiradi. Nazariy bilimlar va ustoz–shogird an‘anasiga asoslangan amaliy tajriba uyg‘unligi an‘anaviy xonandalik san‘atining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

MANBALAR RO‘YXATI:

1. Rajabiy Y. O‘zbek xalq musiqasi va maqom san‘ati. – Toshkent: Fan, 1978.
2. Fitrat A. O‘zbek musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.
3. Yunusov R. An‘anaviy xonandalik va vokal pedagogika asoslari. – Toshkent: Musiqa, 2016.
4. Saidov S. Maqom xonandaligi va ijrochilik madaniyati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
5. Vennard W. Singing: The Mechanism and the Technic. – New York: Carl Fischer, 1967.
6. Titze I. R. Principles of Voice Production. – Iowa City: National Center for Voice and Speech, 2000.
7. Miller R. The Structure of Singing. – New York: Schirmer Books, 1996.
8. G‘ulomov A. Pedagogika va musiqa ta‘limi metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
9. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va san‘atni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar.